

**ДОКТРИНА ПРО ТРИЇЦЮ У ДОБУ
МАГІСТЕРСЬКОЇ ПРОТЕСТАНТСЬКОЇ
РЕФОРМАЦІЇ****THE DOCTRINE OF THE TRINITY IN THE ERA
OF THE MASTER'S REFORMATION****Стрижачук Ф. В.,**кандидат наук в богослов'ї, доцент, старший
науковий співробітник, Центр дослідження
релігіїНаціональний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова (Україна, Київ),
e-mail: tedandgalina@gmail.com,
ORCID 0000-0002-3644-9382**Strizhachuk F. V.,***Ph.D. in theology, associate professor, senior
researcher at the Center for Religion Studies of
National Pedagogical
Dragomanov University (Ukraine, Kyiv),
e-mail: tedandgalina@gmail.com,
ORCID 0000-0002-3644-9382*

Мета статті: аналіз тріадології Реформації у світлі сучасних дискусій. **Методи дослідження:** у статті використується історико-теологічна методологія та герменевтика. **Основні одержані висновки:** Існує два протилежних погляди на роль реформації у рецепції, тлумаченні і передачі доктрини про Трійцю. Одні вважають, що реформація нехтувала доктриною, а інші наполягають, що вона була важливою доктриною у богослов'ї реформатів. У статті показано, що Лютер і Меланхтон, притримуючись принципу *sola scriptura*, спочатку насторожено відносились до вчення про Трійцю, але з появою антитринітарних рухів та критики католицьких богословів почали викладати і відстоювати доктрину. Богослов'я Жана Кальвіна з самого початку було тринітарним і він вів полеміку з антитринітаріями.

Ключові слова: протестантська реформація, доктрина про Трійцю, Мартін Лютер, Філіпп Меланхтон, Жан Кальвін, антитринітарії.

Purpose of the article: analysis of the triadology of the Reformation in the light of contemporary discussions. **Methods of research:** the article uses historical-theological methodology and hermeneutics. **Conclusions:** There are two opposing views on the role of reformation in the reception, interpretation and transfer of the doctrine of the Trinity. Some believe that the Reformation neglected doctrine, while others insist that it was an important doctrine in the theology of Reformation. It is shown in the article that Luther and Melancthon, while adhering to the principle of *sola scriptura*, initially were cautious of the doctrine of the Trinity, but with the advent of anti-trinitarian movements and the criticism of Catholic theologians began to teach and defend the doctrine. The theologian John Calvin from the very beginning was Trinitarian and he conducted polemics with anti-trinitarians.

Keywords: Protestant Reformation, doctrine of the Trinity, Martin Luther, Philip Melancthon, John Calvin, anti-trinitarians.

Протестантська реформація шістнадцятого століття була одною з найважливіших подій в історії християнства. Проте, існує популярною думка, що реформація ніяк не вплинула на розвиток доктрини про Трійцю. Вважається, що дві головні доктрини християнства доктрина про Трійцю і про боговтілення були сформовані в патристичний період, тлумачились у період схоластики, а в період реформації названі доктрини непомітно пройшли неушкодженими до сьогодення. Реформатори були зайняті питаннями сотеріології та еклезіології і «пропустили» доктрину про Трійцю ніяк не вплинувши на її розвиток чи рецепцію подальшими поколіннями християн.

Огляд сучасних досліджень виявляє два погляди на тріадологію у добу Реформації. Дослідник доктрини про Трійцю в німецькому протестантизмі Самуїл Пауелл звертає увагу на ідіосинкратичний факт, що існують два протилежні погляди на відношення реформаторів до вчення про Трійцю [15, с. 12]. Одна група богословів вважає, що реформатори, особливо Мартин Лютер і Філіпп Меланхтон, не бачили ніякої користі від доктрини про Трійцю, нехтували її. До цієї групи богословів відносяться Альбрехт Річль і Рудольф Бультман. Альбрехт Річль вважає, що для Лютера основним відношенням до Бога має бути довіра. При наголосі на довірі, середньовічні спроби примирити розум і віру втрачають сенс. Доктрини про Христа та про Трійцю стають неосяжними для людського розуму і «нічого не варті для віри, яка полягає в довірі» [17, с. 395]. Рудольф Бультман, незважаючи на своє негативне відношення до ліберального богослов'я XIX-го століття, ніколи не розглядає доктрину про Трійцю по суті і виявляє солідарність з Річлем, часто цитуючи Меланхтона, який заявляв, що «доктринальні формули є неважливими аж поки ми не пізнаємо блага Христа як Спасителя» [2, с. 173].

Протилежної точки зору на богослов'я реформаторів притримується друга група богословів, які вважають, що доктрина про Трійцю була важливою та невід'ємною частиною богослов'я Лютера, Меланхтона, Кальвіна та ін. [16]. Карл Барт, Юрген Мольтман, Вольфхарт Панненберг відстоюють ключову роль доктрини про Трійцю в християнському богослов'ї і вважають, усунення тринітарної доктрини з богослов'я реформаторів робить їх богослов'я суперечливим [15, с. 14].

Мета статті. Очевидно, що одна з цих точок зору має мати краще обґрунтована і бути ближчою до змісту богослов'я реформаторів. Проте, існування таких несумісних поглядів на доктрину про Трійцю у протестантській богословській традиції говорить про те, що внесок реформаторів не є абсолютно однозначним. Їх богослов'я містить як експліцитні твердження так і імпліцитні тенденції, які можуть мати різні тлумачення та імплікації. Тому виникає потреба у систематичному аналізі поглядів основних представників магістерської Реформації на Трійцю.

Мартин Лютер про Трійцю. Протестантська реформація почула заклик діячів Ренесансу повернутися до древніх джерел (*ad fontes*) і адаптувала його в еклезіологічному контексті [4, с. 128]. Це означало визнання Біблії як єдиного джерела авторитету для вирішення всіх питань християнської віри – *sola scriptura*. *Sola Scriptura* в питаннях християнської віри стало свого роду демаркаційною лінією між протестантизмом і католицизмом. За переконаннями перших протестантських реформаторів, жодна практика або вчення церкви не може претендувати на божественний авторитет якщо це не буде обґрунтоване в Біблії. Святе Писання стало для реформаторів єдиним авторитетом у всьому, що стосується християнської церкви: догма, літургія, катехизація, пасторське служіння, зміст проповіді та ін. Протестантські богослови називали себе біблійними богословами. «Ексклюзивістський принцип» *solas scriptura* накладав певні обмеження на можливості аргументації богословів Реформації. Коли виникало питання про роль символів віри і про собори, які приймали їх, Лютер в запалі полеміки заявляв, що церковні собори не мають авторитету самі по собі, тому що є зібраннями людей, які можуть помилятися [1, с. 338-341]. Проте, Лютер протестував проти розуміння його заяв, що він начебто відкидає рішення соборів. У його тлумаченні це означало – підпорядкування їх Священному Писанню [8, с. 80-81]. Біблія має бути стандартом, який оцінює будь-яке рішення соборів і будь-який символ віри. При такому відношенні до рішень соборів, Лютер впевнено приступав до аналізу традиційної богословської термінології, яка містилася в символах віри. Проте, він навіть співчутливо відносився до нарікань аріан про те, що терміну *homoousion* немає у тексті Біблії, додаючи, що ми не можемо говорити ясніше ніж Бог проговорив у Біблії [8, с. 243-244].

Однак, незважаючи на застереження відносно використання технічних термінів і принцип підпорядкування соборів і їх рішень авторитету Біблії, Лютер був дуже ортодоксальний, коли мова йшла про конкретні питання доктрини про Трійцю. У есе *Три символи або кредо християнської віри* він прямо заявляє, що приймає *Апостольський Символ Віри*, *Афанасієвський символ віри* та гімн *Te Deum* [10, с. 201]. Він переконаний, що ці сповідання віри основані на вченні Біблії. Лютер не написав систематичних богословських текстів, як Августин, Тома Аквінський або Філіпп Меланхтон, тому він не залишив систематичного трактату по доктрині про Трійцю. Однак, його богословські праці показують його знання тринітарних трактатів Августина, Петра Ломбардського, Томи Аквінського, Вільяма Окама та ін.

Лютер не схильний до метафізичних спекуляцій про Трійцю, його тринітарний дискурс вплетений в антропологічний дискурс в трактаті *Про рабство волі*, в sacramentalний дискурс в трактаті *Про Вечерю Господню*, в сотеріологічний дискурс в тлумаченні на *послання до Галатів* [4, с. 131-133]. Лютер

часто говорить про «діяльну присутність Бога в нас». Характерним в цьому відношенні є текст в Великому Катехізису: «Він створив нас саме для цієї мети, щоб викупити і освятити нас. Більше того, дарувавши нам все на небесах і на землі, Він дав нам Свого Сина і Його Святого Духа, через якого Він приводить нас до Себе. Як ми пояснили раніше, ми ніколи не могли б пізнати доброту і благодать Отця, якби не Господь Христос, який є дзеркалом серця Отця. Окрім нього ми не бачимо нічого, крім розлюченого і страшного судді. Але ми також нічого не могли б знати про Христа, якби це не було відкрито Святим Духом» [7, с. 419-420]. Ця розлога цитата показує, що сотеріологічне богослов'я Лютера тісно пов'язане з тринітарним богослов'ям. Лютер сприймає Бога через Христа і в Святому Духові – це Бог благодаті. А погляд поза Трійцю благодаті впирається в Бога закону – страшного суддю.

Таким чином, хоча піонер реформації Мартин Лютер послідовно застосовував свій ексклюзивістський принцип *sola scriptura* до богословського і церковного реформування церкви, він не залишив богословські і духовні надбання християнського вчення про триєдиного Бога.

Філіпп Меланхтон про Трійцю. Друг та соратник Лютера Філіпп Меланхтон пішов подібним шляхом. Він теж твердо притримувався принципу *sola scriptura*. У першому виданні *Loci Communes Rerum Theologicarum* (1521), яке було написано щоб настановити молодь на те, що слід шукати в Біблії і поставити на вид зіссутті марення тих, хто надає перевагу авторитету Аристотеля перед Ісусом Христом. У цьому виданні розділ про доктрину про Трійцю взагалі відсутній [12, с. 18-22]. У *Loci Communes* 1521-го року Меланхтон, коротко розглянувши основні теми богослов'я, заявляє, що в богослов'ї є два види тем: (1) відомі і зрозумілі та (2) незбагненні [15, с. 17]. Відомі і зрозумілі теми слід досліджувати і вивчати, а незбагненні слід залишити в благоговійному мовчанні. Таку загальну пораду уникати спекуляцій на теми не розглянуті в Біблії, можна було б вважати мудрим пасторським застереженням. Проте, Меланхтон далі пояснює, що він має на увазі. Він твердить, що не добре досліджувати такі таємниці як Трійця та боговтілення [15, с. 17]. Він не відкидає ці доктрини і не вважає їх неважливими, проти виступає проти їх філософського аналізу. Ключовими богословськими темами Меланхтон вважає доктрини про закон і благодать. А витонченні дискусії про природу Христа і Його втілення він залишає для католицького схоластичного богослов'я. Він також додає, що апостол Павло у своєму компендіумі християнської доктрини *послання до Римлян* не згадує доктрину про Трійцю [11, с. 109].

Проте, критика зі сторони римського католицизму та піднесення антитринітарної думки змусили Лютера і Меланхтона зайняти більш виважені позиції відносно доктрини про Трійцю і висловлюватись обережніше. Мартин Лютер почав включати

в свої праці короткі виклади доктрини про Трійцю і пояснював, що доктрина про Трійцю не потребує детального і розлогого викладу, тому що вона не є предметом полеміки з римо-католицькою церквою [9, с. 277-303]. Лютер вважав, що не так важливо захищати і представляти древні тринітарні формули, а показувати важливість доктрини про Трійцю. За переконанням Лютера, природній людський розум може збагнути лише Бога Творця, а знання про Бога, як Отця, Сина і Духа Святого отримується спасеннями благодаттю Божою. Вони отримують одкровення про Трійцю. Одкровення дає нам знання, що Бог є Трійця, але розуміння того, яким чином Бог є Трійця залишається таємницею.

Меланхтон також публічно заявляв про свою віру в доктрину про Трійцю. В *Апології Аугсбурського сповідання віри* він відмічає, що лютерани з самого початку приймали історичну доктрину про Трійцю, тому що вона підтверджується Біблією [13, с. 100]. В значно розширене видання *Loci Communes* 1533-го року Меланхтон включає розділ про Трійцю і окремий розділ про Святого Духа, в яких ґрунтовно розглядає ці доктрини [15, с. 20]. В цьому виданні він захищає використання терміну *homoousion* і пояснює його значення. Він також обґрунтовує доктрину про Трійцю в основному з Євангелії від Івана, а також спростовує тринітарні і христологічні ересі. Починаючи з видання *Loci Communes* 1527-го року Меланхтон бере на озброєння метод психологічних аналогій тринітарного дискурсу Аврелія Августина. Він твердить, що Бог в більшій мірі відображається в людському розумі ніж в нерозумних істотах. Душа людини, її мислення, воля та любов є образами, що вказують на Трійцю.

У виданнях *Loci Communes* після 1533-го року Меланхтон вже представляє доктрину про Трійцю, використовуючи раціональний аналіз та аналогії, в спосіб близький до Томи Аквінського. Уже наприкінці свого життя Меланхтон написав трактат проти антитринітарія Мігеля Сервета. В ньому він визнає віру в тринітарні символи віри і говорить, що віра в символи віри є ознакою істинної церкви [14, с. 169-170].

Жан Кальвін про Трійцю. Жан Кальвін (1509-1564) був видатним реформатором і богословом. На відміну від своїх попередників Мартина Лютера і Філіппа Меланхтона, які спочатку не мали однозначної прихильності до тринітарного богослов'я і лише під впливом зовнішніх обставин почали викладати та обстоювати доктрину про Трійцю, Кальвін приділяє значну увагу доктрині про Трійцю у своєму *таґнит опус Настанови в християнській вірі* у ключовому виданні 1559-го року. Зазвичай, в коротких історіях тринітарного богослов'я Лютер і Меланхтон можуть не аналізуватися, проте, тринітарне богослов'я Жана Кальвіна не залишається поза увагою. Серед дослідників переважає переконання, що Кальвін не був новатором і слідував богословській традиції у своєму викладі доктрини про Трійцю [20,

с. 168-169]. Проте, його вчення про Трійцю контролювалося протестантським принципом *sola scriptura* і тому його обґрунтування цієї доктрини походить в основному з Біблії [5, с. 125]. Видання *Настанови в християнській вірі* 1559-го року по своїй структурі слідує апостольському символу віри і є тринітарним. В ньому чотири наступні розділи: (1) Отець, (2) Син, (3) Дух Святий, (4) Церква [3]. На відміну від Томи Аквінського, в якого спочатку розглядається вчення про одного Бога, а потім вчення про Трійцю, у Кальвіна немає детального розгляду існування, природи і атрибутів Бога. Структура його трактату є тринітарною. Кальвін, як і інші західні богослови робить наголос на єдності Бога, але він також детально обґрунтовує божественність Сина і Духа Святого. У своїй аргументації на користь божественності Сина і Духа Кальвін посилається на велику кількість біблійних текстів з обох Завітів.

Погоджуючись з патристичною і середньовічною богословською традицією, Кальвін вважає Бога Отця *principium* у Трійці. У всіх Божих діяннях Отець, Син і Дух Святий діють разом і узгоджено. Але у цих діяннях є певний порядок. Отець є перший, від Нього походить Син, і від Отця і Сина походить Дух Святий. Цей порядок є реляційний [4, с. 138]. У питанні походження Духа Святого Кальвін притримується західної августіанської позиції і аргументує на користь *filioque*.

По причині того, що Кальвіну потрібно було вступати в полеміку італійськими антитринітаріями Мігелем Серветом і Валентином Джентілом, Кальвін часто називає Христа *autotheos*, цей титул звичайно приписувався Отцями Церкви лише Богу Отцю. Кальвін відповідав на критику Джентіла і католицьких опонентів, заявляючи, що Син є *autotheos* у значенні спільної божественної сутності, а не у значенні Його Особи [6, с. 257]. Католицький богослов Барармін став на захист Кальвіна, визнавши ортодоксальність його доктрини про Трійцю. Ця особливість тринітарного богослов'я Кальвіна говорить, що він зробив певний внесок в тринітарне богослов'я, підкресливши вічну божественність трьох божественних Осіб.

У викладі доктрини про Трійцю Кальвін наполягав, що вона має обґрунтовуватись біблійним вченням, проте, він не вважав, що розриває з традиційною доктриною про Трійцю. Він використовує позабіблійну тринітарну термінологію і часто цитує Отців Церкви. Він вважає тринітарну термінологію розроблену на соборах кращим інструментом для полеміки проти еретиків [19, с. 210]. Кальвіна також вважають близьким у своєму тринітарному богослов'ї до східних Отців Церкви, особливо до Григорія Назіанського [18, с. 21-40]. Він часто цитує його. Його улюбленим текстом є *Слово на хрещення* (Слово 40.41), в якому він говорить про умоспоглядання Трійці в її єдності і одночасно в її трьох Особах. Слід зауважити, що тринітарне богослов'я Кальвіна в основному не виходить за межі обговорення іконо-

мічної Трійці. Воно христологічно і сотеріологічно зосереджене. Для Кальвіна було важливо відповісти на запитання: «Яке відношення має доктрина про Трійцю до нашої праведності?». Це є одною з визначальних рис реформатського богослов'я задаватися питаннями про дії Бога по відношенню до народу Божого та створеного світу.

Висновки. Таким чином, дослідження історії розвитку богослов'я Мартина Лютера і Філіппа Меланхтона показує, що напочатку своєї богословської діяльності обидва богослови, акцентуючи увагу на принципі *solas scriptura*, нехтували доктриною про Трійцю. Проте, під тиском критики та запитань від своїх опонентів з католицької церкви перші реформатори повертаються до символів віри і ортодоксальної віри у Трійцю. Поява та ріст антитринітарних рухів змусив їх стати на захист доктрини про Трійцю. Вони почали розвивати і обґрунтовувати тринітарне богослов'я. Така переміна в богослов'ї Лютера і Меланхтона не означає, що вони спочатку не визнавали доктрину про Трійцю, а потім змінили свої переконання і почали її визнавати. Це лише означає, що вони не вважали її актуальною, виходячи з радикального застосування принципу *sola scriptura*. Проте, їх початкове «прохолодне» відношення до доктрини про Трійцю створило певний імпульс, який передався наступним поколінням протестантських богословів. Крім цього, принцип *sola scriptura* провів розмежування між Священним Писанням і символами віри та іншими сповіданнями віри. Між Біблією і символами віри виникла більша дистанція. Подальші покоління богословів і антитринітарні рухи будуть використовувати це розмежування для аргументації свого неприйняття доктрини про Трійцю, або нехтування нею.

Жан Кальвін притримувався ортодоксального тринітарного богослов'я і відстоював його проти антитринітаріїв його часу. На відміну від лютеранського крила реформації в якому спочатку було амбівалентне відношення до доктрини про Трійцю, Кальвін був послідовний у своєму тринітаризмі з початку свого богословського шляху. Богословський інтерес Кальвіна мав значнішу метафізичну складову. Проте, женецький богослов не зробив суттєвого внеску в розвиток тринітарного богослов'я.

References

1. Althaus, Paul. *The Theology of Martin Luther. Translated by Robert C. Schultz*. Philadelphia: Fortress Press, 1966.
2. Bultmann, Rudolf. *Essays: Philosophical and Theological*. The Library of Philosophy and Theology. New York: Macmillan, 1955.
3. Calvin, John. *John Calvin, Institutes of the Christian Religion, Ed. John T. McNeill, Trans. Ford Lewis Battles, 2 Vols.* 2 vols. Library of Christian Classics. Philadelphia: Westminster, 1960.
4. Chun, Young-ho. "The Trinity in the Protestant Reformation: Continuity within Discontinuity." In *The*

Cambridge Companion to the Trinity / Edited by Peter C. Phan., 417. (Cambridge Companions to Religion. Cambridge: Cambridge University Press, 2011.

5. Dowey, Edward A. *The Knowledge of God in Calvin's Theology*. Expanded ed. Grand Rapids, Mich: W.B. Eerdmans Pub. Co, 1994.
6. Letham, Robert. *The Holy Trinity: In Scripture, History, Theology, and Worship*. Phillipsburg, NJ: P & R Pub, 2004.
7. Luther, Martin. *Large Catechism, in The Book of Concord: The Confessions of the Evangelical Lutheran Church, Trans. and Ed. Theodore G. Tappert*. Philadelphia: Fortress, 1959.
8. Luther, Martin, George Wolfgang Forell, Helmut T. Lehmann, and Jaroslav Jan Pelikan. *Luther's Works: American Edition. [31] 2: Career of the Reformer [...]*. Philadelphia: Fortress Press, 1958.
9. Luther, Martin, Helmut T. Lehmann, and Jaroslav Pelikan. *Luther's Works: American Ed. 15: Notes on the Ecclesiastes. Lectures on the Song of Solomon. Treatise on the Last Words of David*. Saint Louis: Concordia Publishing House, 1972.
10. Luther, Martin, Jaroslav Jan Pelikan, and Helmut T. Lehmann. *Luther's Works. ... Career of the Reformer: 4.* 3. print. Saint Louis, Mo.: Concordia Publ. House [u.a.], 1988.
11. Meijering, E. P. *Melanchthon and Patristic Thought: The Doctrines of Christ and Grace, the Trinity, and the Creation*. Studies in the History of Christian Thought, v. 32. Leiden: E.J. Brill, 1983.
12. *Melanchthon and Bucer; Ed. John Baillie, et Al.,* Vol. 19. The Library of Christian Classics. London: SCM Press, 1969.
13. Melanchthon, Philip. "Apology of the Augsburg Confession." In *The Book of Concord: The Confessions of the Evangelical Lutheran Church. Theodore G. Tappert Ed. and Trs.* Philadelphia: Fortress Press, 1959.
14. Melanchthon, Philipp. *A Melanchthon Reader*. American University Studies, v. 41. New York: P. Lang, 1988.
15. Powell, Samuel M. *The Trinity in German Thought*. Cambridge, U.K. ; New York: Cambridge University Press, 2001.
16. Prenter, Regin. *Spiritus Creator*. Eugene, Or.: Wipf & Stock, 2001.
17. Ritschl, Albrecht, H. R Mackintosh, and A. B Macaulay. *The Christian Doctrine of Justification and Reconciliation: The Positive Development of the Doctrine*. Eugene, OR: Wipf & Stock, 2004.
18. Torrance, Thomas F. *Trinitarian Perspectives: Toward Doctrinal Agreement*. Edinburgh: T & T Clark, 1999.
19. Warfield, Benjamin Breckenridge. *Calvin And Augustine*. Literary Licensing, LLC, 2011.
20. Wendel, François. *Calvin: Origins and Development of His Religious Thought*. 1st Labyrinth Press ed. Durham, N.C: Labyrinth Press, 1987.